

Examen HAVO

2009

tijdvak 1
extra afnamemoment
vrijdag 15 mei

kunst (algemeen)

tevens oud programma

schoolexamen ckv 2

Bij dit examen hoort een bijlage.

Dit examen bestaat uit vier blokken met in totaal 36 vragen.
Voor dit examen zijn maximaal 71 punten te behalen.
Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Blok 1: Middeleeuwse kerkmuziek en Hildegard von Bingen
Blok 2: Beeldend kunstenaars op zoek naar de wereld achter de zichtbare werkelijkheid
Blok 3: Het Werkteater als voorbeeld van vernieuwend theater
Blok 4: Een eigentijdse versie van het negentiende-eeuwse ballet Coppélia

Bij het beantwoorden van de vragen maak je gebruik van de aangeboden bronnen. Tevens wordt een beroep gedaan op je eigen kennis.

In het vragenboekje staan boven de vraag meestal één of meer bronnen aangegeven die van speciaal belang zijn bij de vraag. Op het beeldscherm zijn deze bronnen aangegeven met een groene stip.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Blok 1

Dit blok gaat over kerkmuziek uit de middeleeuwen en over Hildegard von Bingen.

In de loop van de middeleeuwen nam het aantal kloosters in West-Europa sterk toe. Hoewel de kloosterorden wel enigszins verschilden in uitgangspunten en huisregels, legden alle kloosterlingen bij hun intrede in het klooster dezelfde drie geloftes af.

2p 1 Welke drie geloftes zijn dat?

Veel kloosters waren rijk en straalden macht en aanzien uit. De kloosters verkregen hun inkomsten uit diverse bronnen.

2p 2 Noem twee van deze bronnen van inkomsten.

audio 1

Gregoriaanse gezangen maakten deel uit van de gebedsdiensten in de kloosters. Audiofragment 1 is een gedeelte uit de gregoriaanse lofzang 'Benedictus Dominus Deus Israël' (Geprezen zij de Heer, de God van Israël), uitgevoerd door benedictijner monniken.

3p 3 Noem aan de hand van dit fragment drie kenmerken van het gregoriaans. Laat buiten beschouwing dat het door mannen wordt gezongen.

tekst 1, audio 1, audio 2

Lees tekst 1.

Audiofragment 2 is een gedeelte uit de compositie: 'O Felix Anima' (O, gelukkige ziel) van Hildegard von Bingen. Dit lied vertoont kenmerken van het gregoriaans, zoals in audiofragment 1, maar er zijn ook verschillen.

2p 4 Vergelijk beide melodieën en noem twee verschillen. Laat het aantal stemmen en dat het door mannen, respectievelijk vrouwen wordt gezongen buiten beschouwing.

audio 3

Audiofragment 3 is een ander gedeelte uit de compositie 'O Felix Anima'. Je hoort hier een vroege vorm van middeleeuwse meerstemmigheid.

1p 5 Beschrijf de tweede stem.

afbeelding 1

Op afbeelding 1 zie je een gedeelte uit een handschrift (ca. 1170) van een compositie van Hildegard von Bingen. Deze muziek is weergegeven in een aan het begin van de elfde eeuw ontwikkelde, nieuwe notatie. Anders dan in voorgaande notaties staan de noten nu op lijntjes. De voordelen van de nieuwe muzieknnotatie bleken zo groot dat deze zich, naar de maatstaven van die tijd, razendsnel verspreidde.

- 3p **6** Welk muzikaal aspect kan met deze manier van noteren duidelijker worden vastgelegd dan voorheen? Noem daarnaast twee voordelen van deze nieuwe manier van noteren.

video 1

Hildegard schreef ook een mysteriespel genaamd 'Ordo Virtutum' (Orde der Deugden). Het is een gezongen drama voor twintig vrouwenstemmen en een mannenstem (de Duivel). Dit drama is waarschijnlijk opgevoerd rond 1152 door de nonnen van het St. Ruperts klooster. Het gaat over de Deugden die de strijd aangaan met de Duivel om het behoud van een menselijke Ziel.

In videofragment 1 zie je een verfilming uit 2003 van dit mysteriespel, gemaakt door het gezelschap Vox Animae. In deze scène zie je de Duivel die de menselijke Ziel verleidt. De regisseur heeft een middeleeuwse sfeer gecombineerd met eigentijdse aspecten.

- 2p **7** Noem twee middelen waarmee hij een middeleeuwse sfeer oproept. Noem tevens twee eigentijdse aspecten. Laat de tekst en de muziek buiten beschouwing.

video 2

In videofragment 2 is de Ziel berouwwol teruggekeerd naar de Deugden. Als de Duivel haar komt opeisen, tonen de Deugden hun strijdlust en daadkracht en wordt hij in de boeien geslagen.

- 3p **8** Noem twee theatrale middelen en een muzikaal middel waarmee dit wordt benadrukt.

afbeelding 2, afbeelding 2A

Afbeelding 2 is een miniatuur uit Hildegards boek 'Liber Divinorum Operum' (Het boek van de Goddelijke Werken) en stelt de kosmische mens voor. Dit is een van de boeken waarin zij haar visioenen beschrijft.

- 1p **9** Beschrijf wat het gedeelte linksonder in de miniatuur (zie afbeelding 2A) voorstelt binnen het totaal van de afbeelding.

tekst 1

Hildegard heeft tijdens haar leven veel activiteiten ontplooid die uitzonderlijk waren.

- 2p **10** Noem twee redenen waarom zij daartoe in staat was.

Blok 2

Dit blok gaat over beeldend kunstenaars uit de eerste helft van de twintigste eeuw die op zoek zijn naar de wereld achter de zichtbare werkelijkheid.

afbeelding 3

Aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw vonden er op wetenschappelijk en technisch gebied ontwikkelingen plaats waardoor nieuwe inzichten ontstonden over de mens en de wereld. De belangstelling voor de werking van de menselijke psyche groeide. Beeldend kunstenaars lieten zich door deze ontwikkelingen inspireren.

Egon Schiele (1890-1918) portretteerde zichzelf op een andere manier dan tot dan toe gebruikelijk was in de portretkunst. *Zelfportret met grimas* uit 1910 (zie afbeelding 3) is hiervan een voorbeeld.

- 1p 11 Geef aan waarin het zelfportret van Schiele afweek van de gebruikelijke manier van portretteren.

afbeelding 4, afbeelding 5

Naast de interesse in de werking van de menselijke psyche groeide ook de belangstelling voor de zogenaamde 'primitieve' beeldhouwkunst. Er verschenen publicaties zoals het boek *Negerplastik* van Carl Einstein uit 1915. In dit boek legde Einstein een verband tussen moderne beeldende kunst en 'primitieve' kunst. Op afbeelding 4 zie je de omslag van dit boek.

Een van de kunstenaars die zich lieten beïnvloeden door 'primitieve' beeldhouwkunst was de expressionist Ernst Ludwig Kirchner (1880-1938). Op afbeelding 5 zie je van hem de houten sculptuur *Dansende vrouw* uit 1911.

- 2p 12 Geef twee redenen waarom juist expressionistische kunstenaars zo geïnteresseerd waren in Afrikaanse beeldhouwkunst.

afbeelding 4, afbeelding 6

Ook Pablo Picasso (1881-1973) heeft zich laten inspireren door Afrikaanse beeldhouwkunst. Op afbeelding 6 zie je van hem *Moeder met kind* uit 1907. De stilering van de gezichten op dit schilderij vertoont duidelijke overeenkomsten met de stilering van het gezicht op afbeelding 4.

- 2p 13 Leg dit uit aan de hand van drie aspecten.

afbeelding 7, afbeelding 8, tekst 2, tekst 3

Lees tekst 2 en 3.

De kunstenaars André Masson (1896-1987) en Max Ernst (1891-1976) gebruikten technieken zoals het automatisch tekenen en de frottage om te verbeelden wat er in hun onderbewuste gebeurt. Bij de frottage wordt een stuk papier op een ruwe ondergrond gelegd en bekrast. De op deze manier ontstane vlekken worden uitgangspunt voor een tekening.

Op afbeelding 7 zie je van Masson een automatische tekening uit 1925-1926.

Op afbeelding 8 zie je van Ernst een frottage uit het album *Histoire naturelle* uit 1926.

- 2p **14** Leg voor elk van beide technieken uit waarom deze bijdraagt aan het verbeelden van wat zich in het onderbewuste bevindt.

afbeelding 9, afbeelding 10

Een andere techniek die Max Ernst gebruikte was de collagetechniek. Hij combineerde gevonden fragmenten uit geïllustreerde tijdschriften met elkaar zoals in een collage uit 1929, te zien op afbeelding 9.

De collagetechniek was al eerder toegepast door de kubisten, maar zij gebruikten deze techniek op een geheel andere manier dan de surrealisten. De kubist Georges Braque (1882-1963) combineerde in een werk uit 1913, te zien op afbeelding 10, opgeplakte kleurvlakken met houtskoollijnen.

Deze twee kunstenaars hanteerden de collagetechniek niet alleen op een verschillende manier, maar ook met een verschillend doel.

- 2p **15** Leg aan de hand van afbeelding 9 en 10 uit, met welk doel zij deze techniek hanteerden.

afbeelding 11, tekst 4

Lees tekst 4.

Salvador Dalí probeerde dromen vast te leggen in zijn zogenaamde 'handgeschilderde droomfoto's' vol dubbelzinnige symbolische betekenissen. Op afbeelding 11 zie je hiervan een voorbeeld, gemaakt in 1931.

- 2p **16** Leg uit waarom 'handgeschilderde droomfoto' een toepasselijke benaming is voor de vormgeving van dit schilderij. Betrek in je antwoord zowel de vormgeving als de voorstelling.

video 3

De filmregisseur Alfred Hitchcock was onder de indruk van het werk van Dalí. Omdat Hitchcock ontevreden was over de manier waarop dromen tot dan toe werden verfilmd (mistig, wazig en met een trillend beeld) gaf hij Dalí opdracht om de droomscènes voor de Hollywoodfilm *Spellbound* (1945) te ontwerpen.

Videofragment 3 is een gedeelte uit die droomscène. In dit fragment is de hoofdrolspeler op bezoek bij een psychiater. Deze helpt hem zijn geheugenverlies ongedaan te maken door hem zijn dromen te laten vertellen.

- 2p **17** Noem twee manieren waarop de overgang naar de droom wordt gemaakt.

- 2p **18** Noem twee redenen waarom duidelijk is dat in deze scène een droom wordt verbeeld.

video 4

Surrealistische kunst als die van Dalí heeft tot op de dag van vandaag grote invloed op de vormgeving van reclame. De surrealistische beeldtaal leent zich blijkbaar goed voor commerciële doelen. Videofragment 4 is een commercial uit 2007 voor een verzekeringsmaatschappij.

- 2p 19 Leg uit waarom de beeldtaal van deze commercial surrealistisch genoemd kan worden. Leg ook uit waarom deze beeldtaal zich zo goed leent voor reclameboodschappen.

Blok 3

Dit blok gaat over vernieuwend theater in de jaren zeventig van de twintigste eeuw, met name in het Werkteater.

Vanaf de jaren zestig groeide de behoefte onder theatermakers en acteurs aan vernieuwend, democratisch georganiseerd theater. Ook op andere terreinen in de maatschappij keerde men zich af van bestaande machtsverhoudingen. Er kwam een democratiseringsgolf op gang.

- 3p 20 Noem drie maatschappelijke terreinen waar in de jaren zestig/zeventig in Nederland actie gevoerd werd tegen de bestaande machtsverhoudingen. Laat hierbij de zorgsector, waarover een van de volgende vragen gaat, buiten beschouwing.

tekst 5

Lees tekst 5.

De leden van het Werkteater improviseerden rond thema's. Zij deden dat op basis van persoonlijke ervaringen of die van anderen. Door elkaar te bekritisieren en te stimuleren ontwikkelde zich het spel. Een voorstelling bestond uiteindelijk uit een verzameling van de beste scènes die aan elkaar werden gemonteerd.

Deze manier van werken verschilde zeer van hoe een traditioneel toneelgezelschap tot een voorstelling kwam.

- 3p 21 Noem drie verschillen tussen de werkwijze van het Werkteater en die van een traditioneel toneelgezelschap uit die tijd.

video 5

De meeste leden van het Werkteater hadden een professionele theateropleiding en jaren spelervaring. Door middel van allerlei trainingen probeerden zij nu een ander soort acteur te worden. Zo werd er bijvoorbeeld hard gewerkt aan acrobatiektraining (zie videofragment 5).

- 2p 22 Geef aan wat acrobatiektraining kon bijdragen aan:
- de persoonlijke ontwikkeling van de acteur;
 - het groepsproces.

video 6

Videofragment 6 is uit de voorstelling *Als de dood* over doodgaan in ziekenhuizen.

Een van de doelstellingen van het Werkteater was om op een nieuwe manier contact te maken met het publiek. Zij wilden zoveel mogelijk mensen, bij voorkeur buiten de gangbare theatersituatie, met hun werk laten kennismaken en ze in hun voorstellingen betrekken.

- 3p **23** Noem drie manieren waarop het Werkteater die doelstelling bereikte.

video 7

Videofragment 7 is een scène uit *Goedemorgen meneer!*

Het Werkteater speelde niet altijd stukken met zware maatschappelijke thema's. *Goedemorgen meneer!* werd op uitnodiging in bedrijven gespeeld omdat het goed zichtbaar maakte hoe het er op kantoor aan toe ging. Je ziet in dit fragment een voorbeeld van de typische manier waarop het Werkteater toneelvoorstellingen maakte.

- 2p **24** Noem uit dit fragment twee voorbeelden van de vernieuwende werkwijze van het Werkteater. Let daarbij op decor, rekvisieten, kostuums en/of stemgebruik.

video 8

Videofragment 8 is een scène uit *Avondrood*, een voorstelling over een bejaardentehuis. Je ziet een man lachend aan tafel komen vertellen dat hij weer alles mag eten van de dokter. Hij beseft kennelijk niet dat hij eigenlijk is opgegeven. De tafelgenoten begrijpen dat echter wèl.

De acteurs wilden geen oude mensen imiteren. Ze wilden problemen van ouderdom en het omgaan met de dood vanuit zichzelf spelen.

- 2p **25** Hoe zie je de uitwerking daarvan in hun spel?

video 9

Videofragment 9 is een scène uit *U bent mijn moeder*.

Acteur Joop Admiraal maakte in het Werkteater een voorstelling over de bezoeken die hij bracht aan zijn dementerende moeder. Hij verkleedde zich daarbij op het toneel langzaam in de kleding van zijn moeder, terwijl hij toch duidelijk een gesprek bleef voeren tussen moeder en zoon.

- 1p **26** Hoe houdt de acteur de dialoog in stand?

video 10

Op videofragment 10 zie je een stukje straattheater en een fragment uit een zomervoorstelling in een tent.

In de zomer trok het Werkteater naar buiten. Er werd aanvankelijk op straat gespeeld, wat toen in Nederland nog nieuw was. Met veel spelplezier werden er 's middags voorstellingen voor kinderen gegeven met onder andere acrobatiek. 's Avonds waren er voorstellingen met glitter, glamour en typetjes, zoals de Surinaamse dame uit het videofragment, gespeeld door Gerard Thoolen. Het publiek kwam er massaal op af.

Hoewel het Werkteater veel publiek trok, hoort het daardoor niet automatisch tot de massacultuur.

- 1p **27** Leg dit uit.

In 1985 werd het Werkteater opgeheven. Een van de redenen was dat veel acteurs filmrollen kregen aangeboden.

- 2p **28** Waarom was, gelet op hun speelstijl, de overstap van toneel naar film voor Werkteater-acteurs goed te doen?

Blok 4

Dit blok gaat over een eigentijdse versie van het negentiende-eeuwse, klassieke ballet *Coppélia* en marketing.

afbeelding 12, tekst 6

Lees tekst 6.

Ted Brandsen wil met zijn eigentijdse versie van *Coppélia* een groot publiek aanspreken. Om het vernieuwde ballet te promoten, organiseerde Het Nationale Ballet een optreden in de etalage van De Bijenkorf te Amsterdam (zie afbeelding 12).

Deze wijze van promoten biedt voordelen voor het publiek én voor het gezelschap.

- 2p **29** Noem voor elk van beide partijen één voordeel.

video 11

Op videofragment 11 is een bonte verzameling dansen te zien die ter ere van Zwaantje en Frans worden uitgevoerd.

In *Coppélia* worden naast verhalende scènes ook veel dansvariaties (divertissementen) gedanst.

- 2p **30** Noem twee dansgenres uit het videofragment, die normaalgesproken niet tot de hoge cultuur worden gerekend en geef aan waar deze dansvormen gewoonlijk te zien zijn.

tekst 6

Het thema van de maakbaarheid van het (ideale) lichaam heeft choreograaf Brandsen aanknopingspunten geboden om het verhaal van de pop Coppélia naar de eigen tijd te verplaatsen. Hoewel de activiteiten van de negentiende-eeuwse poppendokter in veel opzichten vergelijkbaar zijn met de activiteiten van de plastisch chirurg, is er duidelijk sprake van een tegengesteld uitgangspunt.

- 1p **31** Leg uit wat deze tegenstelling inhoudt.

video 12

Op videofragment 12 zie je de praktijkruimte van de plastisch chirurg met daarin een grote kast met diverse voorbeeldfiguren, zoals Catwoman en James Bond. De plastisch chirurg spiegelt zijn klanten voor dat zij door middel van een operatie eenzelfde uiterlijk kunnen verkrijgen. Dat de kast voornamelijk voorbeelden van beroemdheden bevat, is niet toevallig. Hiermee verwijst de choreograaf naar de invloed die sterren uit de populaire mediacultuur op mensen hebben.

- 2p **32** Geef aan wat die invloed inhoudt en breng deze invloed in verband met het thema van het ballet *Coppélia*.

video 13

Op videofragment 13 probeert de plastisch chirurg zijn creatie *Coppélia* tot leven te wekken.

- 2p **33** Noem een uiting in het gedrag en de beweging van *Coppélia*, waaruit haar kunstmatigheid blijkt.

In een interview met choreograaf Brandsen kwam de relatie tussen de thematiek van het ballet *Coppélia* en aspecten als kunstmatigheid en idealisering van het lichaam in klassieke balletten ter sprake.

- 1p **34** Noem één reden waarom er een verband wordt gelegd tussen kunstmatigheid of idealisering van het lichaam enerzijds en het klassieke ballet anderzijds.

video 14

Op videofragment 14 zie je delen van het stadsplein, met onder andere de sappenbar van Zwaantje, terwijl Zwaantje en Frans elkaar het hof maken. Niet alleen de choreografie van *Coppélia* is opnieuw vormgegeven, ook het decor en de kostuums zijn volledig vernieuwd. De tekenaar/ontwerper wilde dicht bij zijn tekenstijl blijven en heeft geprobeerd de dansers in een tekening te laten dansen.

- 1p **35** Noem een beeldend middel waarmee hij dit 'dansen in een tekening' heeft gerealiseerd.

Korte fragmenten van de voorstelling van *Coppélia* zijn te zien op YouTube. Dit is een website waar gebruikers kosteloos filmmateriaal kunnen plaatsen. Over de videobeelden kan informatie worden uitgewisseld onder de bezoekers. Op de website zijn eveneens videofragmenten te zien van andere versies van het ballet *Coppélia*.

- 3p **36** Noem drie voordelen van promotie van balletten via media als YouTube ten opzichte van andere reclame-uitingen als posters en advertenties in (dag)bladen.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.